Πιέρο Μαρτινέτι – Το Ευαγγέλιο

Μετάφραση, εισαγωγή, σχόλια: Παναγιώτης Τσιαμούρας

0

συγγραφέας

Η επικαιρότητα ενός «ανεπίκαιρου» στοχαστή[1]

«…η φιλοσοφία στο πανεπιστήμιο δεν πρέπει να υποτάσσεται σε καμιά πολιτική ή θρησκευτική κατεύθυνση. Αν το Συνέδριο (*σσ.* ΣΤ΄ Εθνικό Συνέδριο Φιλοσοφίας) υπογράμμισε αυτήν τη θέση με μια προειδοποίηση, αυτό συνέβη γιατί σήμερα φαίνεται να αξιώνουν από εμάς την προσκόλληση σε ένα πιστεύω… Αν η διεκδίκηση αυτού του δικαιώματος –αναγνωρισμένου σε κάθε πολιτισμένη χώρα– είναι αντιφασισμός, τότε είμαστε αντιφασίστες· αν το να συνεχίσουμε να μένουμε στο πανεπιστήμιο σημαίνει να σκύψουμε το κεφάλι και να αποδεχτούμε αυτή την πνευματική σκλαβιά, τότε πολύ χαιρόμαστε που φεύγουμε».

Επιστολή του Πιέρο Μαρτινέτι στον Σαντίνο Καραμέλα (14/04/1926)

Ο Πιέρο Μαρτινέτι (Piero Martinetti, 1872-1943) είναι αναμφίβολα ένας από τους κυριότερους, περισσότερο οξυδερκείς και πιο πρωτότυπους Ιταλούς στοχαστές του πρώτου μισού του 20ού αιώνα. Η σημασία και το φιλοσοφικό μεγαλείο του οφείλονται όχι μονάχα σε ορισμένα εξαιρετικά θεωρητικά έργα του, όπως η μεγάλη *Introduzione alla metafisica: I. Teoria della conoscenza* (1902), αφιερωμένη στη θεωρία της γνώσης (γνωσιοθεωρία), η μονογραφία του *La libertà*, η οποία

εμφανίστηκε το 1928, όταν η φασιστική δικτατορία είχε συντρίψει κάθε έννοια ελευθερίας, ή η τριλογία που αφιέρωσε στον χριστιανισμό (*Gesù Cristo e il Cristianesimo*, *Ragione e fede. Introduzione ai problemi religiosi*, *Il Vangelo*, κείμενα που πολεμήθηκαν από το καθεστώς και απαγορεύτηκαν από την Αγία Έδρα) ή άλλα έργα που αφιέρωσε στον Σπινόζα, τον Καντ κ.ά.· ούτε μόνο στα σπουδαία έργα λαϊκής καθημερινής πρακτικής φιλοσοφίας, όπως τα *Breviario spirituale* (1922), *La volontà* και *L'educazione della volontà* (1942-1943), όπου κυριαρχεί η μορφή του «μοναχικού Βούδα» που προσδοκά στη σιωπή την πνευματική τελειότητα, σκορπίζοντας γύρω του ένα ήρεμο και ευεργετικό φως, ικανό να εμπνεύσει όσους επιθυμούν την ανακαίνιση του κόσμου. Οφείλονται και στην ηθική γοητεία που ασκούσαν στους μαθητές και στο περιβάλλον του η ίδια η ζωή του, ο συνεπής ασυμβίβαστος χαρακτήρας της ηθικής του, η ίδια η θαρραλέα στάση ζωής που κράτησε σε όλη τη διάρκεια της φασιστικής εικοσαετίας.

Η έναρξη των εργασιών του ΣΤ΄ Εθνικού Συνεδρίου Φιλοσοφίας (28 Μαρτίου 1926) που είχε οργανώσει στο Μιλάνο η Ιταλική Φιλοσοφική Εταιρεία στάθηκε η κατάλληλη στιγμή για τον Μαρτινέτι, προκειμένου να καταγγείλει με αλησμόνητα λόγια το κλίμα τρομοκρατίας στο οποίο βυθιζόταν η ιταλική διανόηση, διακηρύσσοντας τον εαυτό του σε «πολίτη ενός κόσμου στον οποίο δεν υπάρχουν ούτε διωγμοί ούτε αφορισμοί». Όπως φανερώνει και η σχετική ειδησεογραφία, οι κινήσεις και οι επιλογές του είχαν ως αποκλειστικό σκοπό να αποτελέσουν οι εργασίες του συνεδρίου ένα πεδίο ελεύθερης συζήτησης και διαλόγου, σε πλήρη αντιδιαστολή με το κυρίαρχο κλίμα τρομοκρατίας, φόβου και υποταγής που είχαν επιβάλει οι «φασιστικότατοι νόμοι» του Μουσολίνι.

Ο Μαρτινέτι ήταν ο μοναδικός πανεπιστημιακός δάσκαλος φιλοσοφίας ο οποίος είχε το σθένος να αρνηθεί να υπογράψει τον όρκο πίστης που είχε επιβάλει το καθεστώς, προκειμένου να καθυποτάξει τα μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας στον φασιστικό κομφορμισμό (1931): αυτός και ελάχιστοι ακόμη

συνοδοιπόροι του (λίγο πάνω από το ένα τοις εκατό των πανεπιστημιακών από διάφορα άλλα επιστημονικά πεδία) υπερασπίστηκαν την αυτονομία και την ελευθερία της σκέψης και της πνευματικής έρευνας, τη στιγμή που η συντριπτική πλειονότητα των συναδέλφων τους –είτε για το «ψωμί της οικογένειας» είτε γιατί ακολούθησαν την πολιτική του Τολιάτι και του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ιταλίας είτε γιατί αυτή ήταν και η συμβουλή του Μπενεντέτο Κρότσε– προτίμησαν να υποκύψουν. (Πολλοί από αυτούς μετά την πτώση του φασισμού θα αναβαπτιστούν στην «κολυμβήθρα του Σιλωάμ» του PCI: θα κοιμηθούν φασίστες και θα ξυπνήσουν αντιφασίστες… με συνέπεια σε μεγάλο βαθμό η αποφασιστικοποίηση της ιταλικής κοινωνίας και του ιταλικού κράτους να μην ολοκληρωθούν ποτέ.)

Ο Μαρτινέτι, λόγω και της κοινωνικής του καταγωγής και της οικονομικής του κατάστασης, οι οποίες δεν ήταν «εξαιρετικές», ήταν ένας από εκείνους που πλήρωσαν το υψηλότερο τίμημα για αυτή την επιλογή τους: αποφάσισε να ζήσει την υπόλοιπη ζωή του σε μια κατάσταση μεγάλης μοναξιάς, στο Καστελαμόντε (βορειοδυτική Ιταλία), ακολουθώντας έναν σπαρτιατικό βίο. Μάλιστα στην είσοδο του σπιτιού είχε αναρτήσει μια πινακίδα που έγραφε: «Πιέρο Μαρτινέτι, αγροκαλλιεργητής». Σε όποιον τον ρωτούσε περίεργος τον λόγο αυτής της «παραξενιάς» απαντούσε ότι δεν ήθελε να έχει την παραμικρή σχέση με τους οσφυοκάμπτες συναδέλφους, προτιμώντας τους αγρότες. Εξάλλου ο ίδιος δεν ξεχώριζε τους ανθρώπους με βάση τους παραδοσιακούς κοινωνικούς διαχωρισμούς, αλλά με βάση την ηθική τους, τις ανώτερες ηθικές αξίες τους: κάποια πρόσωπα μπορεί να καταλαμβάνουν υψηλές κοινωνικές θέσεις, αλλά να ανήκουν στις πιο ποταπές ηθικές ομάδες, ενώ υπάρχουν άνθρωποι ταπεινής κοινωνικής στάθμης, αλλά υψηλών ηθικών αξιών.

Η ηθική και η θρησκευτική προσέγγιση του βίου ως ολότητας αυτή ήταν η αντίληψη του Μαρτινέτι: μέσα από αυτή την οπτική θα πρέπει να ερμηνεύσουμε την αυστηρή χορτοφαγική διατροφή του, μια επιλογή που είχε για τον ίδιο θρησκευτική αξία, καθώς έτρεφε βαθιά συμπόνια για τα ζώα. Επρόκειτο για έναν

μυστικισμό του ορθού λόγου, για μια φιλοσοφία η οποία απελευθερώνει τη θρησκεία από κάθε μυθικό και ανορθολογικό στοιχείο, από προκαταλήψεις και εξωτερικές τελετές, από τη σκλαβιά της ύλης και της ξαναδίνει τη χαμένη πνευματικότητα, τη σιωπή, την εσωτερικότητα. Η «αόρατη εκκλησία», μια έννοια που αντλούσε από τον Σεμπάστιαν Φρανκ, τον Σπινόζα, τον Καντ, τον Τολστόι· αυτό ήταν το ιδανικό του: μία εκκλησία στην οποία θα μπορούσαν να ενταχθούν όλοι οι άνθρωποι, κάθε πίστης και φυλής, πέρα από τα τεχνητά διαχωριστικά εμπόδια που επιβάλλουν οι ορατές-θετικές εκκλησίες με τα κοσμικά, πολιτικά και οικονομικά συμφέροντά τους. Οι μεγάλες χριστιανικές εκκλησίες, και πρωτίστως η καθολική, είχαν προδώσει την αγνή διδασκαλία του Ιησού: οι πραγματικοί κληρονόμοι του θα έπρεπε να αναζητηθούν μάλλον σε κάποια αίρεση, όπως εκείνη των καθαρών, ή σε κάποια ομολογία, όπως οι κουάκεροι.

Η *Rivista di filosofia*, στην οποία αφιερώθηκε τα τελευταία χρόνια της ζωής του, όπου έβρισκαν καταφύγιο και βήμα να εκφραστούν όλα τα σύγχρονα ρεύματα σκέψης, κατόρθωσε εκείνα τα σκοτεινά χρόνια να κρατήσει αναμμένη τη δάδα της ελεύθερης έρευνας και της ηθικής συνέπειας. Γύρω του είχε συγκεντρώσει μερικούς νέους αντιφασίστες διανοούμενους, κομμουνιστές, όπως ο Ένιο Καράντο και ο Λουντοβίκο Τζέιμονατ, αλλά όχι μόνο κομμουνιστές (για παράδειγμα, ο Νορμπέρτο Μπόμπιο), δημιουργώντας μια στενή ομάδα ελεύθερης συζήτησης και σωκρατικού διαλόγου. Η ελευθερία, να άλλη μια έννοια κλειδί της φιλοσοφικής αντίληψης του Μαρτινέτι: πίστευε ακράδαντα πως θα πρέπει να σεβόμαστε κάθε άνθρωπο που αναζητεί την ελευθερία, ακόμη και όταν λόγω άγνοιας ή λόγω πάθους την αναζητεί εκεί όπου δεν υπάρχει.

Για να μπορέσουμε να διακρίνουμε τους λόγους για τους οποίους ο Μαρτινέτι υπήρξε ένας «ξεχασμένος φιλόσοφος», θα πρέπει να λάβουμε υπόψη τόσο το έργο του, την πρωτότυπη φιλοσοφική επεξεργασία του, όσο και την ίδια την ασυμβίβαστη στάση ζωής του: μακριά από τον (νεο)θετικισμό που την εποχή εκείνη ερχόταν καλπάζοντας, κριτικός απέναντι στον Έγελο και στην

ενδοκοσμικότητα που ήθελαν να επιβληθούν, δριμύτατος κριτικός του μαρξισμού και του φιλελευθερισμού, αντίπαλος του σπιριτουαλισμού/ της πνευματοκρατίας και κάθε μορφής ανορθολογισμού, ο Μαρτινέτι μισούσε τη δημαγωγία, το χάιδεμα του ακροατηρίου και του όχλου, τον κοσμικό θόρυβο, το κενό που κρυβόταν πίσω από τον πομπώδη λόγο. Σε αντίθεση με κάθε άλλο φιλόσοφο δεν επιδίωξε να δημιουργήσει κάποια σχολή και να έχει ακόλουθους και μαθητές. Αρνήθηκε μετά βδελυγμίας τον ρόλο του δασκάλου. Απέρριψε την πρόταση να γίνει μέλος της Ακαδημίας, αρνήθηκε σταθερά κάθε είδους αφιέρωμα και τιμή προς το πρόσωπό του. Όταν το 1931 αρνήθηκε να δώσει όρκο πίστης στον φασισμό, δεν επικαλέστηκε κάποια ιδεολογία ή κάποια πίστη, παρά μονάχα τη συνείδησή του. Και εδώ ακριβώς συνίσταται το μεγαλείο της στάσης του· μόνο που στο κλίμα του ιδεολογικού και πολιτικού αναβρασμού που ακολούθησε το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου κανείς δεν ήταν πρόθυμος να του το αναγνωρίσει: γιατί η ακεραιότητά του όχι μόνο δεν προσέφερε τιμές και πλεονεκτήματα σε κάποιο πολιτικό κόμμα ή σε κάποια κοινωνική ομάδα, αλλά απεναντίας έριχνε ένα λοξό φως πάνω στο συντριπτικό πλήθος εκείνων που είχαν ορκιστεί, στην ιταλική κοινωνία που είχε υποκύψει στη σαγήνη του φασισμού, σε όσους είχαν απαρνηθεί τον φιλελευθερισμό τους, τον κομμουνισμό τους, τη χριστιανική πίστη τους.

Ο Μαρτινέτι αντιπροσωπεύει μια ξεχωριστή μορφή «λαϊκού» διανοούμενου, ο οποίος φρόντισε επιμελώς να κρατήσει αποστάσεις όχι μόνο από την επίσημη ακαδημαϊκή φιλοσοφία και τον ακτουαλισμό του Τζιοβάνι Τζεντίλε, από την καθολική εκκλησία και τους φασίστες, αλλά και από τους σοσιαλιστές και το Κομμουνιστικό Κόμμα, που με όλους τους ανανήψαντες μετά τον πόλεμο θα μονοπωλούσαν θεσμούς και πνευματικά ιδρύματα. Και αν ο Μαρτινέτι και το φιλοσοφικό έργο του εξακολουθούν ως σήμερα να είναι επίκαιρα –μολονότι ο ίδιος το 1942 είχε γράψει: «…υπήρξα πάντοτε ένας ανεπίκαιρος φιλόσοφος»– είναι γιατί συνιστούν μια εξαιρετική στιγμή της ευρωπαϊκής πνευματικής παράδοσης: γιατί ο ίδιος ένιωθε τον εαυτό του Ευρωπαίο πολίτη (μαθητής του υπήρξε και ο Εουτζένιο Κολόρνι). Αυτό που δεν

είχαν κατανοήσει ο Κρότσε και ο Τζεντίλε, όταν έγραφαν ότι ο Μαρτινέτι ήταν ξεπερασμένος· αυτό που δεν είχαν αντιληφθεί άλλοι, όταν τον θεωρούσαν απομονωμένο από το γύρω πνευματικό τοπίο, είναι ότι ο Μαρτινέτι φρόντιζε πάντα να διατηρεί πεισματικά ακέραιη την ανεξαρτησία της σκέψης του, των επιλογών του και των πράξεών του. Ο Μαρτινέτι συνιστά μέχρι σήμερα και θα συνιστά πάντα ένα ανάχωμα ηθικής και πολιτικής αντίστασης· ένα φράγμα που περιβάλλει την ίδια τη φιλοσοφική πρακτική διαφυλάττοντας την ελευθερία και την αυτονομία της σκέψης μας. Και αυτό μας αφορά όλους.

Στην ελληνική γλώσσα από τις εκδόσεις Κυαναυγή έχει δημοσιευτεί *Η ψυχή των ζώων* (μτφ. Παναγιώτης Τσιαμούρας, 2019).

Το έργο

Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί την «Εισαγωγή» της προσωπικής προσέγγισης του χριστιανικού ευαγγελίου από τον Πιέρο Μαρτινέτι και πρωτοδημοσιεύτηκε το 1936. Ο Ιταλός φιλόσοφος με *Το ευαγγέλιο,* αφήνοντας κατά μέρος το μυθικό και δογματικό στοιχείο, επιδιώκει να οργανώσει το ευαγγελικό υλικό με έναν περισσότερο κατάλληλο και ορθολογικό τρόπο. Διατηρήθηκαν εδώ όλα εκείνα τα στοιχεία που περιέχονται στα επίσημα ευαγγέλια και είναι ουσιώδους σημασίας για τη θρησκευτική συνείδησή μας· και εκ των παράλληλων συντάξεων των τριών συνοπτικών ευαγγελίων επιλέχθηκε πάντοτε εκείνη η οποία έδινε την εικόνα ότι ακολουθούσε την περισσότερο ανόθευτη παράδοση. Σε μία πρώτη φάση η παρούσα επανεπεξεργασία θα μπορούσε να αντικαταστήσει την ανάγνωση των ίδιων των ευαγγελίων. Σε μία δεύτερη θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως εισαγωγή στην απευθείας ανάγνωση των κειμένων· αυτή θα επιτρέψει στον αναγνώστη να τα προσπελάσει με κριτικό πνεύμα και να κάνει κτήμα του –απορρίπτοντας τη σαβούρα και τα κατάλοιπα της μετάδοσης– τα γνήσια τεκμήρια της ιστορίας και της διδασκαλίας του Ιησού.

Από αυτή την πρωτότυπη προσέγγιση του ευαγγελικού υλικού απουσιάζουν εσκεμμένα, στο πλαίσιο των μεθοδολογικών επιλογών, στον βαθμό που συνιστούν μεταγενέστερη θεολογική επεξεργασία, το *Κατά Ιωάννην* ευαγγέλιο, οι *Πράξεις αποστόλων*, οι *Επιστολές* και η *Αποκάλυψη*. Εδώ ο Ιησούς της Ναζαρέτ, και όχι της Βηθλεέμ, είναι ένας Εβραίος προφήτης, ο τελευταίος και ο μεγαλύτερος των προφητών. Δεν είναι Υιός του θεού, ούτε αναστήθηκε ούτε εμφανίστηκε πραγματικά στους δικούς του ανθρώπους. Ο Ιησούς είναι πρωτίστως ένας δάσκαλος ηθικής φιλοσοφίας, ο οποίος παροτρύνει τους ανθρώπους να παραιτηθούν από τα εγκόσμια, προκειμένου να ενωθούν πνευματικά και εσωτερικά με τον θεό, το υπέρτατο αγαθό, αγαπώντας τον πλησίον.

Κατά τον Μαρτινέτι, οφείλουμε να αποβλέπουμε σε μια «πνευματική αόρατη Εκκλησία», στην οποία θα μπορούσαν να συγκεφαλαιωθούν οι υψηλότερες ηθικές αξίες όλων των θρησκειών, δίνοντας με τον τρόπο αυτόν ζωή σε μια παγκόσμια κοινωνία ενωμένη με αδερφικούς δεσμούς: «Σε κάθε εποχή, αλλά ακόμη περισσότερο στη δική μας, η αληθινή Εκκλησία δεν έγκειται σε καμιά από τις ορατές εκκλησίες, οι οποίες προσφέρουν το θλιβερό θέαμα των μεταξύ τους διαφωνιών και συγκρούσεων, αλλά στην αόρατη ένωση όλων των ειλικρινών ψυχών που έχουν καθαρθεί από τον φυσικό εγωισμό και στη λατρεία του ελέους και της δικαιοσύνης προς όλα τα έμβια όντα, από το πλέον ασήμαντο έως τον άνθρωπο, είχαν την αποκάλυψη της αλήθειας και την υπόσχεση της αιώνιας ζωής».

Παναγιώτης Τσιαμούρας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

- Κάποιος Γερμανός μυστικιστής συνέγραψε ένα βιβλίο που έχει τον τίτλο *Ο άγνωστος Χριστός*.[2] Όσο παράξενο και αν μπορεί να φαίνεται, θα πρέπει να συμφωνήσουμε μαζί

του ότι η πλειονότητα των χριστιανών δεν γνωρίζει καθόλου τον Ιησού Χριστό ούτε και ενδιαφέρεται να τον γνωρίσει πραγματικά. Ό,τι γνωρίζουν για αυτόν προέρχεται σε γενικές γραμμές από τη διδασκαλία της εκκλησίας στην οποία ανήκουν· τώρα σε αυτήν τη διδασκαλία η ιστορική αλήθεια είναι αναμεμειγμένη με μυθικά και δογματικά στοιχεία, τα οποία από ιστορική άποψη είναι άνευ αξίας. Όταν, για παράδειγμα, διαβάζει στις ιστορίες ότι ο Ρωμύλος και ο Ρώμος εγκαταλείφθηκαν στον Τίβερη, ότι τους θήλαζε μια λύκαινα κλπ., ο αναγνώστης δεν διστάζει ούτε στιγμή να αναγνωρίσει ότι αυτές είναι λεπτομέρειες που ανήκουν στη σφαίρα του θρύλου· και φυσικά αναρωτιέται ποια μπορεί να είναι η ιστορική πραγματικότητα που κρύβεται πίσω από ένα τέτοιο πλέγμα θρύλων. Αυτές οι αφηγήσεις είναι ακριβώς ίδιας φύσης με εκείνες που συναντούμε, για παράδειγμα, στην Παλαιά Διαθήκη, εκεί όπου εξιστορείται ότι ο Νώε γλίτωσε από τον κατακλυσμό ή ότι ο Μωυσής σώθηκε από τα ύδατα· η μυθική ιστορία των πατριαρχών δεν είναι ουσιαστικώς διαφορετική από εκείνες τις συλλογές θρύλων και μύθων που όλες οι θρησκείες συσσωρεύουν γύρω από την προέλευση των πραγμάτων και τον βίο των ιδρυτών τους. Γιατί λοιπόν να μη σκεφτούμε ότι το ίδιο θα έπρεπε να ειπωθεί και για τη θαυματουργό γέννηση του Ιησού, για την ανάστασή του και για τα θαύματά του; Όλα τα υπόλοιπα που στη συνέχεια διδασκόμαστε από τις κατηχήσεις και από τις θεολογικές πραγματείες σχετικά με τη θεϊκή φύση του Ιησού και τον υπερφυσικό βίο του είναι ένα δογματικό παραπλήρωμα που εισήχθη σιγά σιγά από την εκκλησία, το οποίο δεν έχει πλέον στα ιστορικά δεδομένα ει μη μόνον ένα απώτατο σημείο εκκίνησης. Επομένως ό,τι γνωρίζουν οι χριστιανοί για τον Ιησού είναι όσα οι εκκλησίες επιθυμούν να πιστεύουμε εμείς γύρω από αυτόν· ανταποκρίνεται όμως αυτό στην αλήθεια; Αυτός είναι ο αληθινός Ιησούς Χριστός; Υπάρχει η εντύπωση ότι όλοι οι σώφρονες άνθρωποι θα έπρεπε να θέτουν εξαρχής αυτά τα ερωτήματα· ωστόσο παρατηρούμε ότι οι περισσότεροι αποδέχονται με

κλειστά μάτια ό,τι τους επιβάλλεται να πιστεύουν, με συνέπεια αυτοί οι ίδιοι, οι οποίοι στην καθημερινότητά τους δεν θα παραιτούνταν ούτε για μια στιγμή από την προσωπική κριτική ικανότητά τους, στο σημείο αυτό, το οποίο συν τοις άλλοις αφορά ένα από τα πλέον βαρυσήμαντα ζητήματα της ζωής, υποτάσσονται πειθήνια στη διδασκαλία και στην καθοδήγηση άλλων.

- Αυτός ο ιδιαίτερος τρόπος να συμπεριφερόμαστε και να καθοδηγούμαστε στα πράγματα της θρησκείας οφείλεται ασφαλώς κατά ένα μεγάλο ποσοστό στην αδιαφορία. Οι άνθρωποι που ενδιαφέρονται προσωπικώς και βαθιά για το θρησκευτικό πρόβλημα είναι στην πραγματικότητα ελάχιστοι· οι περισσότεροι υιοθετούν τις δοξασίες και τις τρέχουσες πρακτικές, όπως υιοθετούν τα έθιμα που επιβάλλονται από τις συνήθειες ή από τον συρμό, εξαιτίας κάποιου είδους κοινωνικής σύμβασης· ούτε οι λιγοστές στιγμές κατά τις οποίες ο στοχασμός ή η κακοδαιμονία τούς φέρνουν ενώπιον του νοήματος της θρησκευτικής ζωής έχουν τη δύναμη να αλλάξουν τον τρόπο σκέψης και ζωής τους. Αλλά και όσοι προσεγγίζουν τη θρησκεία εξαιτίας μιας εσωτερικής πνευματικής ανάγκης βρίσκονται εδώ, ευθύς εξαρχής, ενώπιον ενός σοβαρού ζητήματος το οποίο ενδέχεται να τους κρατάει σε αβεβαιότητα ή ακόμη και να τους κατευθύνει σε λάθος δρόμο. Σε όλους εκείνους οι οποίοι έρχονται κοντά στη θρησκεία η εκκλησία επιβάλλει, ως πρωταρχική και απαρέγκλιτη απαίτηση, την πίστη. Κατά συνέπεια απαγορεύεται η όποια ελεύθερη διερεύνηση των θρησκευτικών τεκμηρίων, επί των οποίων αυτή η πίστη θα έπρεπε να θεμελιώνεται, με τα συνήθη όργανα του λόγου και της κριτικής· αρχικώς οφείλουμε να πιστεύουμε σχετικά με αυτά ό,τι η εκκλησία επιθυμεί να πιστεύουμε και στη συνέχεια να τα εξετάζουμε και να τα κρίνουμε σύμφωνα με τους κανόνες που επιβάλλει η εκκλησία· αυτό το τελευταίο φυσικά δεν έχει πια παρά μονάχα λιγοστή

σημασία, δεδομένου ότι όλα τα πορίσματα, οι αποφάσεις αυτού του ελέγχου έχουν ήδη καθοριστεί από την εκκλησία. Επομένως τι ακριβώς είναι αυτή η πίστη και πάνω σε ποιες αρετές της ανθρώπινης φύσης ερείδεται καμιά θεολογία δεν στάθηκε ποτέ σε θέση να το ορίσει ευκρινώς· τη μία τίθεται ως ένα συναισθηματικό ενέργημα, την άλλη ως απόφαση της βούλησης, άλλοτε πάλι ως μια μυστικιστική ενόραση· στην πραγματικότητα η πίστη της εκκλησίας είναι μια δουλική καθυπόταξη της διανοίας και της βούλησης, την οποία η ίδια αξιώνει, ως πρώτο βήμα, από όλους εκείνους οι οποίοι αναζητούν στη μεγάλη συλλογική ψυχή της μια κατεύθυνση της σκέψης και του βίου. Συνεπώς είναι πολύ παράξενο το γεγονός ότι, ενώ σε όλες τις άλλες έρευνες και σε όλα τα άλλα προβλήματα της ζωής ο ορθός λόγος υπολήπτεται ως το ύψιστο κριτήριο και ως η πλέον εξέχουσα ικανότητα, και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό ώστε ωθούμαστε να θεωρούμε πως η αξιοπρέπεια του ανθρώπου συνίσταται στον ορθολογικό χαρακτήρα του, στα θρησκευτικά ζητήματα, όπου επικεντρώνονται οι πλέον υψιπετείς έγνοιες του αυτός αποσκορακίζεται με το αιτιολογικό ότι πρόκειται για έναν αναρμόδιο κριτή, ή καλύτερα ότι συνιστά πηγή σφαλμάτων και εκτροπών. Εντωμεταξύ όμως είναι δεδομένο ότι, ακόμη κι αν υφίστατο μια θρησκευτική γνώση θεμελιωμένη σε υπερβατικές ικανότητες ή σε θείες παραδόσεις, εμείς από την πλευρά μας δεν θα μπορούσαμε να αποδεχθούμε αυτή την αποκάλυψη ει μη μόνον ωθούμενοι από ορθολογικές αξιολογήσεις· σε κάθε περίπτωση είναι η ορθολογική γνώση της πραγματικότητας που οφείλει με τα δικά της μέσα να μας οδηγήσει μέχρι την αποκάλυψη και να μας πείσει να την αποδεχθούμε, αν και η ίδια δεν είναι πλέον σε θέση να μας οδηγήσει παραπέρα αποκλειστικώς με τις δικές της δυνάμεις. Πώς είναι συνεπώς δυνατόν η αποκάλυψη να μπορεί να απορρίπτει ή έστω μόνο να περιορίζει —δηλαδή να αρνείται σε ένα μέρος των δημιουργημάτων της— εκείνον τον λόγο ο οποίος της χρησιμεύει ως εισαγωγή και θεμέλιο; Πώς δύναται, για παράδειγμα, το έργο του λόγου

να είναι έγκυρο, καλύτερα: απαραίτητο, στην κριτική των τεκμηρίων των ειδωλολατρικών θρησκειών, αλλά ο ίδιος να απορρίπτεται ως αναρμόδιος στην κριτική των τεκμηρίων της χριστιανικής θρησκείας; Κατά συνέπεια εμείς οφείλουμε να είμαστε βέβαιοι πως ό,τι μπορεί να μας διδάξει ο ορθός λόγος, όταν ο νους ωθείται από την αγνή αγάπη για την αλήθεια και προχωρά δίχως πάθη και δίχως προκαταλήψεις, δεν μπορεί να αντίκειται σε καμία άλλη αλήθεια· και πως σε περίπτωση που μια υποτιθέμενη υπέρτατη αλήθεια αντιβαίνει στον ορθό λόγο, αυτό αποτελεί σημάδι ότι η ίδια εδράζεται στο ψέμα. Μια ορθολογική εξέταση, η οποία αντιμετωπίζει με κριτική διάθεση τα τεκμήρια της χριστιανικής θρησκείας, συγκροτημένη με σεμνότητα και αγνότητα προθέσεων από τον λόγο, δεν μπορεί λοιπόν σε καμιά περίπτωση να βλάψει τη θρησκεία• απεναντίας είμαστε υποχρεωμένοι να εικάσουμε ότι αυτή η ορθολογική εξέταση συνιστά τη βέλτιστη εισαγωγή στη θρησκεία. Και αν τύχει τα πορίσματα αυτής της εξέτασης σε κάποιο σημείο να έρχονται σε σύγκρουση ως προς ό,τι μας έχει μεταδοθεί ως παράδοση ή αποκάλυψη, εμείς θα πρέπει απλώς να διακρίνουμε εκεί έναν καλό λόγο προκειμένου να προβούμε σε μια σοβαρή αναθεώρηση των θεμελίων και του περιεχομένου αυτής της υποτιθέμενης αλήθειας που επιβάλλεται ως πίστη.

- Τα τεκμήρια από τα οποία μπορούμε να αντλήσουμε την ιστορική γνώση όσον αφορά τη ζωή και το έργο του Ιησού Χριστού είναι σχεδόν αποκλειστικώς τα τρία πρώτα ευαγγέλια (Ματθαίου, Μάρκου, Λουκά), τα λεγόμενα τα τρία συνοπτικά, γιατί το περιεχόμενό τους ρέει σχεδόν παράλληλο και είναι εφικτό, δίχως σοβαρές δυσκολίες, να αναχθεί σε ένα κοινό ενιαίο σχήμα, σε μια κοινή προοπτική.

Τα γραπτά κείμενα, που περί το 150 μ.Χ. συγκεντρώθηκαν σε έναν ενιαίο κώδικα (η Καινή Διαθήκη) και υποδείχθηκαν από την

εκκλησία ως θεόπνευστα στην κοινότητα των πιστών, είναι δυνατόν να χωριστούν σε έξι ομάδες. Η πρώτη συνίσταται από τα τρία συνοπτικά ευαγγέλια, με τα οποία θα πρέπει να ασχοληθούμε επί μακρόν. Η δεύτερη από τις *Πράξεις αποστόλων*· η τρίτη από τις επιστολές του Αγίου Παύλου· η τέταρτη από την *Αποκάλυψη*· η πέμπτη από το ευαγγέλιο και από τις επιστολές του Αγίου Ιωάννη· η έκτη από τις υπόλοιπες επιστολές (την *Προς Εβραίους* επιστολή, η οποία κάποτε αποδιδόταν στον Άγιο Παύλο, μία επιστολή η οποία αποδίδεται στον Άγιο Ιάκωβο, δύο που αποδίδονται στον Άγιο Πέτρο, μία που αποδίδεται στον Άγιο Ιούδα).[3]

Οι *Πράξεις αποστόλων* αποτελούν μια συνέχεια του τρίτου ευαγγελίου και πιστεύεται ότι γράφτηκαν από τον Άγιο Λουκά, έναν γιατρό ο οποίος υπήρξε σύντροφος του Παύλου στις περιπλανήσεις του. Οι γνώμες των κριτικών ως προς το σημείο αυτό διίστανται· αλλά φαίνεται ότι στον Λουκά θα πρέπει να αποδοθεί μόνο ένα μέρος των *Πράξεων*, τα κεφάλαια 16-28, που συνιστούν μια έκθεση του ταξιδιού και της φυλάκισης του Παύλου, γραμμένη πιθανότατα περί το έτος 80 μ.Χ.· αυτό είναι και το τμήμα που έχει μια πραγματική ιστορική αξία. Ένας μεταγενέστερος συντάκτης γύρω στο 125 μ.Χ. θα είχε συγχωνεύσει αυτήν τη μαρτυρία με περαιτέρω προσθήκες ελάχιστης σημασίας για να μας παραδώσει τις *Πράξεις* στην παρούσα μορφή τους. Οι *Πράξεις* θα έπρεπε να μας δίδουν την ιστορία των αρχικών βημάτων της εκκλησίας μέχρι τη φυλάκιση του Παύλου (περίπου 60 μ.Χ.)· αλλά στην πραγματικότητα συνιστούν ένα συμπίλημα από πληροφορίες οι οποίες στην πλειονότητά τους προέρχονται από τον χώρο του θρύλου. Δεν περιέχουν κανένα στοιχείο που να εμπλουτίζει τη γνώση μας σχετικά με τη ζωή του Ιησού.

Οι επιστολές του Παύλου είναι δεκατρείς τον αριθμό· αλλά μόνο οκτώ από αυτές είναι γενικώς αποδεκτές από την κριτική ως γνήσιες. Συνιστούν το πλέον αρχαίο χριστιανικό τεκμήριο (50-60 μ.Χ.)· αλλά όσον αφορά τον Ιησού δεν περιέχουν παρά πληροφορίες άνευ σημασίας. Η *Αποκάλυψη*, η οποία αβάσιμα αποδίδεται στον απόστολο Ιωάννη, αποτελεί έργο ενός χριστιανού

του 1ου αιώνα, ο οποίος, περί το 80-100 μ.Χ., μετερχόμενος αρχαιότερα κείμενα της εβραϊκής αποκαλυψιακής γραμματείας, εκθέτει σε μια σειρά οραμάτων την αποκαλυψιακή αντίληψη των πρώτων χριστιανών· σύμφωνα με την οποία ο Ιησούς θα έπρεπε να επιστρέψει μετά από σύντομο χρονικό διάστημα στη Γη, προκειμένου να εγκαθιδρύσει, ύστερα από τρομερές καταστροφές, τη βασιλεία του θεού. Πρόκειται για ένα βιβλίο εξαιρετικά ενδιαφέρον, εμφορούμενο από έναν μυστηριώδη συμβολισμό· παρ' όλα αυτά δεν περιέχει τίποτε που να αναφέρεται στον ιστορικό Ιησού.

Η υπόθεση ότι το τέταρτο ευαγγέλιο (με τις δυο συναφείς επιστολές) θα πρέπει να αποδοθεί στον απόστολο Ιωάννη μπορεί να αποκλειστεί και με πιο κατηγορηματικό τρόπο· μολονότι τόσο ως προς τον προσανατολισμό του όσο και ως προς τον συγγραφέα του βασιλεύει ακόμη μεταξύ των κριτικών η μεγαλύτερη αβεβαιότητα. Σε κάθε περίπτωση είναι βέβαιο ότι συνετέθη σε αρκετά υστερότερη εποχή (περί το 130-140 μ.Χ.) και έχει περισσότερο θεωρησιακό και μυστικό χαρακτήρα παρά ιστορικό. Στην πραγματικότητα οι ομιλίες του Ιησού που αυτό περιέχει εκφράζουν τις θεολογικές θεωρίες του συγγραφέα, όχι τη σκέψη του Ιησού όπως τη γνωρίζουμε από τα τρία συνοπτικά. Ακόμη και το αφηγηματικό στοιχείο, το οποίο φαίνεται να συνιστά μια αυθαίρετη επανεπεξεργασία του *Κατά Μάρκον* ευαγγελίου, δεν έχει μεγαλύτερη αξία. Εντούτοις ο συγγραφέας ή τουλάχιστον ένας από τους συντάκτες του (υπάρχει η αίσθηση ότι το τέταρτο ευαγγέλιο αποτελεί ένα ανομοιογενές έργο το οποίο υπέστη επανειλημμένες επεξεργασίες και προσθήκες) πρέπει να είχε χρησιμοποιήσει, ιδιαιτέρως στην εξιστόρηση των παθών, κάποια πολύ αρχαία παράδοση, η οποία περιείχε στοιχεία αξιόλογης σημασίας. Αυτή είναι και η μοναδική κατεύθυνση προς την οποία το *Κατά Ιωάννην* ευαγγέλιο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για μια ιστορία του Ιησού.

Οι πέντε επιστολές είναι γραπτά εκκλησιαστικής διάπλασης, αρκετά ύστερης περιόδου (100-180 μ.Χ.) εκλαϊκευτικής φύσης· και τα οποία ενσωματώθηκαν στην Καινή Διαθήκη μόνο και μόνο

επειδή εσφαλμένως αποδόθηκαν στον Άγιο Παύλο, στον Άγιο Πέτρο και στους αδελφόθεους, τον Ιάκωβο και τον Ιούδα. Για το ζήτημα που μας απασχολεί δεν παρουσιάζουν το παραμικρό ενδιαφέρον.

- Κατά συνέπεια, προκειμένου να γνωρίσουμε τον βίο και τη σκέψη του Ιησού, είμαστε υποχρεωμένοι να καταφύγουμε σχεδόν αποκλειστικώς στα τρία πρώτα ευαγγέλια (τα συνοπτικά), του Ματθαίου, του Μάρκου και του Λουκά. Η πρόσφατη ανακάλυψη, σε αιγυπτιακούς παπύρους, ορισμένων μικρών συλλογών με Λόγια του Ιησού[4] δεν προσέθεσε τίποτε το αξιοσημείωτο και κυρίως τίποτε το ασφαλές.

Ως προς την προέλευση και την ιστορική αξία αυτών των τριών ευαγγελίων, η σύγχρονη κριτική μάς θέτει ενώπιον ενός σημαντικού αριθμού θεμελιωδών πορισμάτων τα οποία εμείς, παρ' όλη την αβεβαιότητα που πάντα θα εξακολουθεί να βασιλεύει σχετικά με μεγάλο μέρος κάποιων ιδιαίτερων σημείων, μπορούμε να θεωρήσουμε ως ασφαλή. Το αρχαιότερο αυτών των ευαγγελίων είναι εκείνο που αποδίδεται στον Μάρκο, μαθητή του Αγίου Παύλου, γιο εκείνης της Μαρίας η οποία είχε στην Ιερουσαλήμ ένα σπίτι όπου συγκεντρωνόταν η πρωτοχριστιανική κοινότητα (Πράξ ΙΒ', 12)· θα πρέπει να γράφτηκε, όσον αφορά τον ουσιαστικό πυρήνα του, λίγο μετά το 70 μ.Χ. και να έλαβε την οριστική μορφή του αργότερα, στη Ρώμη. Είναι το ευαγγέλιο που έχει τον πιο ευκρινώς ιστορικό, απλό, σαφή, ενορατικό χαρακτήρα· το εν λόγω ευαγγέλιο δεν γνωρίζει ακόμη τους θρύλους της υπερφυσικής σύλληψης• ο Ιησούς είναι ένας απλός άνθρωπος επί του οποίου κατήλθε το πνεύμα του θεού. Ωστόσο εύκολα γίνεται κατανοητό ότι η χρονική αλληλουχία των γεγονότων είναι (με εξαίρεση τα πάθη) μια αλληλουχία τεχνητή· ο συγγραφέας βρήκε πιθανότατα στην παράδοση ή στις πηγές, που είχε μπροστά του, συγκεχυμένα και μεμονωμένα δεδομένα, τα οποία διέταξε όσο καλύτερα μπορούσε σε ένα αυθαίρετο σύνολο. Συν τοις άλλοις και ο ίδιος έχει τις δογματικές ανησυχίες του· κατά πρώτον, την απολογητική έγνοια να επιθυμεί να αποδείξει την ιδιότητα του Μεσσία στο πρόσωπο του Ιησού διά μέσου των

θαυμάτων· κατά δεύτερον, να αιτιολογήσει τον θάνατο του Ιησού στον σταυρό ως ένα θεόπεμπτο γεγονός, το οποίο είχε προφητεύσει ο ίδιος ο Ιησούς και είχαν προειπεί οι Γραφές. Η κατακλείδα αυτού του ευαγγελίου (ΙΣΤ΄, 9-20) είναι, κατά τη σύμφωνη γνώμη των κριτικών, μια προσθήκη μεταγενέστερη, αρχαία, αλλά ξένη προς το πρωτότυπο κείμενο.

Τα ευαγγέλια του Ματθαίου και του Λουκά αποτελούν μεταγενέστερες συνθέσεις, οι οποίες χρησιμοποίησαν αναμφίβολα το ευαγγέλιο του Μάρκου, του οποίου υιοθετούν τη δομή, εισάγοντας έναν σχετικά μεγάλο αριθμό παραβολών και διδαχών που το *Κατά Μάρκον* δεν περιέχει και που σε μεγάλο μέρος είναι κοινά στοιχεία των δύο ευαγγελίων. Επειδή από την αντιπαραβολή των ευαγγελίων του Ματθαίου και του Λουκά μπορούμε σχεδόν με κάθε βεβαιότητα να αποκλείσουμε ότι ο ένας αντέγραψε τον άλλο, και από την άλλη πλευρά η συμφωνία είναι τέτοια που να μπορεί να εξηγηθεί μόνο με τη χρήση μιας κοινής γραπτής πηγής, τα πορίσματα των σημερινών κριτικών συμπίπτουν και αναγνωρίζουν ότι αυτοί θα πρέπει να είχαν μπροστά τους μια συλλογή Λογίων του Κυρίου, ένα είδος κατήχησης των διδαχών του Ιησού, που συνετέθη στην πρωτοχριστιανική κοινότητα της Ιερουσαλήμ περί το 60-70 μ.Χ. Τίποτε δεν μας απαγορεύει να δεχθούμε ότι η σύνθεση αυτής της συλλογής ανάγεται στον απόστολο Ματθαίο· γεγονός που θα εξηγούσε γιατί αργότερα αποδόθηκε στον ίδιο το ευαγγέλιο που φέρει το όνομά του. Εξάλλου αυτά τα δύο ευαγγέλια έχουν διαφορετικό χαρακτήρα από εκείνο του Μάρκου· σε αυτά είναι πιο έντονη η απολογητική ανησυχία· το θαύμα και ο θρύλος καταλαμβάνουν μεγαλύτερο και πιο αξιοσημείωτο τμήμα. Η μεγαλύτερη αξία τους έγκειται στο γεγονός ότι διέσωσαν αυτήν τη συλλογή Λογίων του Κυρίου, που αποτελεί και την πολυτιμότερη πηγή που έχουμε στη διάθεσή μας για τη γνώση της διδασκαλίας του Ιησού. Η απόδοση των δύο ευαγγελίων στον γιατρό Λουκά και στον απόστολο Ματθαίο δεν θεμελιώνεται ιστορικώς· αγνοούμε το όνομα των αληθινών συγγραφέων τους, οι οποίοι ανήκουν ασφαλώς σε μια εποχή μεταγενέστερη και έγραψαν πιθανότατα περί το 100 μ.Χ.

- Ωστόσο και αυτά τα τρία ευαγγέλια δεν θα πρέπει να θεωρηθούν ως αληθινά ιστορικά έργα· αρχικώς θα έπρεπε να χρησίμευαν στη μόρφωση και στη διαπαιδαγώγηση των πρώτων χριστιανών· και το αρχαιότερο από αυτά, το *Κατά Μάρκον*, γράφτηκε περίπου σαράντα χρόνια μετά τον θάνατο του Ιησού, όταν η παράδοση η οποία είχε μεταδοθεί στον κύκλο των οπαδών του είχε ήδη μετατραπεί σε θρύλο. Κατά την πρώτη περίοδο αυτή η παράδοση είχε μεταδοθεί προφορικώς· μονάχα κατά τα μέσα του αιώνα θα πρέπει να έκαναν την εμφάνισή τους σύντομα θρησκευτικά κείμενα που αφορούσαν τα έργα, τα γεγονότα και τη διδασκαλία του Κυρίου· από αυτές τις πρώτες γραπτές μαρτυρίες προήλθαν, μέσα από μια διαδικασία παραβολής και συμπίλησης, που οι σημερινοί κριτικοί κοπιάζουν, με ελάχιστους καρπούς, να φωτίσουν, οι πιο οργανικές και εκτεταμένες συνθέσεις που εμείς γνωρίζουμε με το όνομα ευαγγέλια. Ορισμένα εξ αυτών, τα οποία έχουν απορριφθεί από την εκκλησία, αποτελούσαν μόνο τα βιβλία ξεχωριστών κοινοτήτων και ιδιαίτερων αιρέσεων· για τον λόγο αυτόν εξαφανίστηκαν και σε εμάς δεν έφτασαν παρά μόνο ισχνά αποσπάσματα. Τέσσερα από αυτά υιοθετήθηκαν με την ομόφωνη συναίνεση των εκκλησιών και έφτασαν μέχρι τις μέρες μας ως ιερά βιβλία· αυτά είναι τα τρία συνοπτικά και το *Κατά Ιωάννην* ευαγγέλιο.

Αλλά ήδη σε αυτές τις πρώτες συνθέσεις, υπαγορευμένες ουσιαστικώς από πρακτικές ανάγκες (όπως η διαπαιδαγώγηση, η προπαγάνδα, η ανάγνωση στις λατρευτικές συνάξεις), θα πρέπει να παρεισέφρησαν κατά την πρώτη περίοδο ακόμη υποβολιμαίες παραλλαγές, υπαγορευμένες με τη σειρά τους από την πίστη που ενέπνεε την κοινότητα. Έτσι, για παράδειγμα, συναντάμε, ιδιαιτέρως στον Ματθαίο, ορισμένα Λόγια του Ιησού που προκρίνουν ένα στενά εβραϊκό μεροληπτικό πνεύμα (για παράδειγμα, Ε’, 17• Ι΄, 5-6) και τα οποία βρίσκονται σε καταφανή σύγκρουση με το οικουμενικό πνεύμα του Ιησού, που

συνέχιζε την παράδοση των προφητών· υπάρχει πολύ μεγάλη πιθανότητα αυτά τα χωρία να αντικαθρεπτίζουν τις σεχταριστικές τάσεις της πρωτοχριστιανικής κοινότητας της Ιερουσαλήμ. Το χωρίο από το *Κατά Ματθαίον* που επιτρέπει το διαζύγιο για λόγους μοιχείας [Ε΄, 27-30] διατυπώνει μια θέση αντίθετη προς εκείνη του Μάρκου και του Λουκά και προς το πνεύμα της διδασκαλίας του Ιησού· προφανώς αποτελεί το σχόλιο ενός εβραΐζοντος συντάκτη, το οποίο εισήχθη προκειμένου να συμφιλιώσει το ευαγγέλιο με τον εβραϊκό νόμο. Συν τοις άλλοις το *Κατά Ματθαίον* ευαγγέλιο, το οποίο έχει περισσότερο από τα υπόλοιπα έναν επίσημο, εκκλησιαστικό χαρακτήρα, περιέχει αποσπάσματα που υπαινίσσονται την οικοδόμηση μιας «εκκλησίας» και την εκκλησιαστική πειθαρχία (για παράδειγμα, ΙΣΤ΄, 17-19· ΙΗ΄, 15-20)· αναμφιβόλως αυτά ανήκουν σε κάποιον μεταγενέστερο συντάκτη, όχι στον Ιησού Χριστό, ο οποίος δεν είχε την παραμικρή ιδέα για την οικοδόμηση μιας εκκλησίας. Το «Πάτερ Ημών» μοιάζει περισσότερο με μια προσευχή της πρωτοχριστιανικής κοινότητας, η οποία παρενεβλήθη από τους συντάκτες του ευαγγελίου, παρά με ένα σύμφυρμα από ευαγγελικά ρητά. Πάνω απ’ όλα στη συνέχεια παρεισέφρησε εκτενώς σε αυτές τις αφηγήσεις το μυθικό στοιχείο, το οποίο έμελλε λίαν συντόμως στην πρωτοχριστιανική κοινότητα, η οποία ήταν μια κοινότητα ενθουσιωδών οπαδών, να υπερισχύσει του ιστορικού στοιχείου. Από την πλευρά μας παρατηρούμε πως ήδη στον Παύλο, λίγα χρόνια μετά τον θάνατο του Ιησού, η ιστορική εικόνα, η οποία εντούτοις θα έπρεπε να είναι ακόμη ζωντανή στους μαθητές, με τους οποίους ο Παύλος ήλθε σε επαφή, αντικαθίσταται από τη μυστική προβολή του Ιησού ως υπερφυσικού όντος.

Η διαμόρφωση των θρύλων είναι μια ταχύτατη διαδικασία. Ο θρύλος του Φάουστ είχε κιόλας ολοκληρωθεί περίπου πενήντα χρόνια μετά τον θάνατό του· ο διπλωμάτης και φιλόσοφος Αρτύρ ντε Γκομπινώ (Arthur de Gobineau), ο οποίος ταξίδεψε στην Περσία από το 1855 έως το 1858, μάς αναφέρει τους περίεργους λαϊκούς θρύλους που είχαν δημιουργηθεί γύρω από το πρόσωπο του Ναπολέοντα· μόλις κάτι παραπάνω από τριάντα χρόνια μετά τον

θάνατό του![5] Μια δυνατή ώθηση προς αυτήν τη μυθική δημιουργία έλαβαν τα ευαγγέλια από τη μεσσιανική θεολογία, η οποία ωστόσο είχε ήδη προσχηματιστεί στις υποτιθέμενες προφητείες της Παλαιάς Διαθήκης και στις αποκαλυψιακές δοξασίες του καιρού. Αυτή η τάση αναδεικνύεται με μοναδικό τρόπο στο *Κατά Ματθαίον* ευαγγέλιο. Όταν ο Ιησούς συλλαμβάνεται και οι μαθητές του θα ήθελαν να τον υπερασπιστούν, ο Ιησούς εναντιώνεται και δεν θέλει να προβάλουν αντίσταση: «Πώς όμως θα βγουν αληθινές οι Γραφές, ότι έτσι πρέπει να γίνει;» (ΚΣΤ΄, 54). Παντού εκπληρώνονται οι προφητείες. «Όλα αυτά έγιναν, για να βγουν αληθινές οι προφητείες των Γραφών» (ΚΣΤ΄, 56). Τώρα αυτή η ανάμειξη του αφηγηματικού στοιχείου με το δογματικό και θρυλικό στοιχείο συνιστά ένα σοβαρό εμπόδιο για την κατανόηση της ιστορικής αλήθειας που εμπεριέχεται στα ευαγγέλια· που είναι και η μόνη που έχει αξία για τη δική μας θρησκευτική ζωή.

- Η μεγαλύτερη ανησυχία για όποιον επιθυμεί να αντλήσει από τα τρία συνοπτικά ευαγγέλια ένα πορτρέτο της ζωής και του έργου του Ιησού δεν είναι επομένως να ενοποιήσει τα τρία παράλληλα κείμενα σε μία ενιαία ιστορία· γιατί, με εξαίρεση τις τραγικές ημέρες του πάθους, μια αληθινή ιστορία, όπως διαπιστώσαμε, δεν είναι εφικτή. Όσον αφορά τη ζωή και το έργο του Ιησού έχουμε στη διάθεσή μας μόνο ένα συνονθύλευμα αποσπασματικών πληροφοριών, τις οποίες οι ευαγγελιστές έθεσαν σε μια επίπλαστη τάξη, δίχως κάποια πραγματική χρονολογική ακολουθία. Επομένως το έργο ενός ευσυνείδητου βιογράφου θα πρέπει να περιοριστεί στη συγκέντρωση των πληροφοριών που μας προσφέρουν τα ευαγγέλια σε κάποια γενικά κεφάλαια, παραιτούμενος ταυτοχρόνως από την προσδοκία να εξαγάγει μια αληθινή ιστορία, με την κυριολεκτική σημασία της λέξης. Απεναντίας το σημαντικότερο καθήκον του είναι να διακρίνει το γνήσιο ιστορικό στοιχείο από το μυθικό στοιχείο και από τις δογματικές παρεμβολές που οι

ευαγγελιστές φρόντισαν να εισαγάγουν. Όταν, για παράδειγμα, εμείς διαβάζουμε στον Λουκά και στον Ματθαίο τις θαυμαστές αφηγήσεις της γέννησης, τις οποίες ούτε ο Παύλος ούτε ο Μάρκος γνωρίζουν ακόμη, δεν απαιτείται μεγάλη κριτική προσπάθεια για να δούμε ότι αυτές είναι μεταγενέστερα μυθικά κατασκευάσματα. Όταν, για παράδειγμα, μαθαίνουμε ότι ο επονείδιστος θάνατος του Ιησού στον σταυρό, που τις πρώτες στιγμές προκάλεσε στους μαθητές του μια επώδυνη έκπληξη και μια γενική αποκαρδίωση, στη συνέχεια ερμηνεύεται από τους ίδιους ως μια εκούσια θυσία, ως αυτοθυσία, η οποία αποσκοπούσε στην απολύτρωση των άλλων από τις αμαρτίες τους, θα πρέπει να είμαστε πολύ επιφυλακτικοί και να μην αποδώσουμε δίχως επιφυλάξεις αυτή την ερμηνεία στον ίδιο τον Ιησού· και, αν συναντάμε στα ευαγγέλια κάποιους υπαινιγμούς προς την αντίθετη κατεύθυνση, από τους οποίους απεναντίας να δίδεται η εντύπωση ότι υπάρχει στον Ιησού μια μεγαλόπνευστη διάθεση να θριαμβεύσει επί των εχθρών του και να εγκαθιδρύσει στην Ιερουσαλήμ τη μεσσιανική βασιλεία, οφείλουμε να δούμε στο σημείο αυτό την επιβεβαίωση ότι η πρώτη ερμηνεία είναι μια υποβολιμαία παρείσφρηση την οποία πρέπει να εξοβελίσουμε. Εννοείται πως το έργο του κριτικού δεν είναι πάντοτε τόσο εύκολο· για τον λόγο αυτόν τον βαραίνει η υποχρέωση να προχωρά με εξαιρετική σύνεση, να ζυγίζει τα στοιχεία και να μην περνάει τις προσωπικές κρίσεις για βεβαιότητες· από την άλλη, τον αναγνώστη βαραίνει η υποχρέωση να συνειδητοποιήσει πως σε ένα πεδίο σε τέτοιο βαθμό γεμάτο από σκοτεινά σημεία και από επίμαχα ζητήματα η καλύτερη ιστορία είναι εκείνη η οποία μας προσφέρει ως ασφαλή στοιχεία μονάχα το ελάχιστο που είναι πραγματικά βέβαιο και σε όλα υπόλοιπα ξέρει να περιορίζεται στο να υποδεικνύει στον αναγνώστη την πιθανότερη λύση.

- Αλλά μια νέα επεξεργασία του υλικού που περιέχουν τα ευαγγέλια θεωρείται απαραίτητη και από μια άλλη οπτική γωνία. Σε αυτά όχι μόνο τα μυθικά και δογματικά στοιχεία παρεμβάλλονται συνεχώς μεταξύ των γνήσιων ιστορικών στοιχείων, αλλά και αυτά τα ίδια αναμειγνύονται χαοτικώς, και μάλιστα με τέτοιο τρόπο ώστε μερικές φορές αλλοιώνεται το νόημα· στην περίπτωση των συνοπτικών, ιδιαιτέρως των δύο τελευταίων, του Λουκά και του Ματθαίου, υπήρξαν και συμπιλητές ελάχιστα επιμελείς και όχι πάντοτε υπερβολικά ευφυείς.

Παραδείγματα αντίστοιχης ανεπάρκειας στη σύνθεση δεν απουσιάζουν ούτε στον Μάρκο. Οι στίχοι Δ΄, 21-25 είναι ένα σύμφυρμα ετερόκλητων προτάσεων· το αυτό θα μπορούσε να ειπωθεί για τους στίχους θ΄, 33-49. Το εδάφιο που αφορά το προζύμι (Η΄, 14-21) δεν έχει κανένα αποδεκτό νόημα. Ο στίχος θ΄, 50, ο οποίος έπεται ενός εντελώς διαφορετικού συγκειμένου, ανακαλείται λόγω του λεκτικού συνειρμού μεταξύ του «αλισθήσεται» (στίχος 49) και του «άλας» (στίχος 50).[6] Ο στίχος ΙΑ΄, 25 δεν έχει καμιά συνάφεια με το εννοιολογικό πλαίσιο που προηγείται· το κεφάλαιο που αφορά την οριστική αποκάλυψη (ΙΓ΄) αναμειγνύει τις προρρήσεις του τέλους του κόσμου με τις οδηγίες στους ιεραποστόλους (στίχοι 9β, 11, 13· πρβ. Μτ Ι΄, 17-22).

Αλλά ο Λουκάς μάς προσφέρει πιο πολυάριθμα παραδείγματα. Ολοφάνερες επαναλήψεις υπάρχουν, για παράδειγμα, στα χωρία: θ΄, 1-5 και Ι΄, 1-11· ΙΒ΄, 4-9 και ΚΑ΄, 12-19· τέσσερα χωρία στα οποία είναι διάσπαρτες οι οδηγίες προς τους αποστόλους που ο Ματθαίος συγκεντρώνει στο κεφάλαιο Ι΄. Η παρομοίωση του λυχναριού επαναλαμβάνεται στα χωρία Η΄, 16 και ΙΑ΄, 33. Η κατακλείδα της παραβολής του κεφαλαίου Ιθ (Ιθ΄, 26) είναι μια επανάληψη του Η΄, 18. Οι στίχοι ΙΑ΄, 23· ΙΑ΄, 24-26· ΙΒ΄, 58-59 είναι προφανώς παράταιροι· ο στίχος ΙΖ΄, 37 αποτελεί μια ακατανόητη παρενθετική πρόταση. Στο εδάφιο θ΄, 46-48 συμφύρονται εντελώς ανομοιογενή στοιχεία· ο στίχος ΙΖ΄, 33 (το αληθινό νόημα του οποίου εμφανίζεται στο *Κατά Μάρκον* Η΄, 35)

παρεμβάλλεται με άτεχνο τρόπο σε ένα πλαίσιο προρρήσεων για το τέλος του κόσμου και τον ερχομό της βασιλείας. Η παραβολή του «οικονόμου», του άδικου διαχειριστή (ΙΣΤ΄, 1-9) είναι στρυφνή· τα δύο εδάφια που ακολουθούν (ΙΣΤ΄, 10-13), ο συνεκτικός ιστός μεταξύ των οποίων φαίνεται να είναι η κοινή έννοια «απιστία», βρίσκονται σε ολοφάνερη αντίθεση με την προηγούμενη παραβολή• οι στίχοι ΙΣΤ΄, 16-18 αποτελούν ένα σύμφυρμα από το οποίο απουσιάζει τόσο κάθε εσωτερική συνοχή όσο και η όποια συνάφεια με το υπόλοιπο κείμενο. Οι παραβολές του άδικου κριτή (ΙΗ΄, 1-8) και των δέκα δούλων (των «δέκα μνων») (Ιθ’, 11-27) αναμειγνύονται με στοιχεία τα οποία δεν έχουν την παραμικρή σχέση με το αληθινό νόημα της παραβολής.

Ακόμη χειρότερα είναι τα πράγματα στον Ματθαίο. Πολυάριθμες είναι οι επαναλήψεις· για παράδειγμα: Γ΄, 10 και Ζ, 19· Ε΄, 29-30 και ΙΗ΄, 8-9 (που συνιστά ολοφάνερα μια αταίριαστη παρεμβολή)· Ε΄, 31-32 και Ιθ΄, 3-9· Ζ΄, 12 και ΚΒ΄, 35-40· Ζ΄, 17-18 και ΙΒ΄, 33· θ΄, 27-31 και Κ΄, 29-34· Ι΄, 38-39 και ΙΣΤ΄, 24-26· Ι΄, 22 και ΚΔ΄, 13· ΙΒ΄, 38-39 και ΙΣΤ΄, 4· ΙΓ΄, 12 και ΚΕ΄, 29. Υπάρχουν ορισμένα ακατανόητα χωρία, όπως τα Ε΄, 22 και ΙΓ΄, 52. Εξίσου πολυάριθμα είναι και τα εδάφια τα οποία εισήχθησαν σε ένα εννοιολογικό πλαίσιο στο οποίο είναι καταφανές ότι δεν ανήκουν. Η θέση του στίχου Ι΄, 42 βρίσκεται στο πλαίσιο των στίχων ΙΗ΄, 5-6· τα εδάφια Ε΄, 23-24 και Ε’, 25-26 συμφύρθηκαν μόνο λόγω της κοινής έννοιας της «διαλλαγής»· οι δύο παραβολές ΚΑ΄, 28-32 και 33-43 τέθηκαν η μία πλάι στην άλλη μόνο εξαιτίας της καθαρώς εξωτερικής αναλογίας που παρουσιάζουν με την εργασία στον αμπελώνα· κατά τον αυτόν τρόπο οι δύο παραβολές ΙΓ΄, 1-23 και 24-30, εντελώς διαφορετικού περιεχομένου η μία από την άλλη, συνδέονται μόνο χάρη στην κοινή έννοια της «σποράς». Το δεύτερο μέρος των οδηγιών για την ιεραποστολή του κεφαλαίου Ι (21-42) είναι ένα συνονθύλευμα στίχων οι οποίοι ανήκουν προφανώς σε διαφορετικά συγκείμενα· έτσι, για παράδειγμα, οι στίχοι 21-23 αποτελούν μέρος των προρρήσεων περί το τέλος του κόσμου και ανήκουν στο προφητικό κήρυγμα (Μκ ΙΓ΄, 9-13)·[7] οι στίχοι 24-25 δεν έχουν την ελάχιστη σχέση με τον Βεελζεβούλ και αποτελούν μέρος των

παραινέσεων προς τους μαθητές να ακολουθήσουν τον δρόμο της ταπεινοφροσύνης (πρβ. Ιω ΙΓ΄, 16). Ακόμη και «Η επί του όρους ομιλία», το ωραιότερο τμήμα αυτού του ευαγγελίου, δεν είναι απαλλαγμένο από ανάλογες παρεισφρήσεις. Όπως είδαμε, υπάρχουν στίχοι οι οποίοι συνιστούν ολοφάνερες παραχωρήσεις απέναντι στην αδιαλλαξία μιας εβραΐζουσας κοινότητας· ο στίχος Ε΄, 22 αποτελεί μια ραβινική λεπτολογία που δεν ανάγεται ασφαλώς στον Ιησού· οι στίχοι Ε΄, 23-24 δεν έχουν ένα ξεκάθαρο νόημα, αλλά σε κάθε περίπτωση δεν έχουν καμία συνάφεια με το εννοιολογικό πλαίσιο εντός του οποίου εντάχθηκαν· οι στίχοι Ζ΄, 15-20 («Οι ψευδοπροφήτες») ανήκουν κυριολεκτικώς στο κεφάλαιο εναντίον των Φαρισαίων.[8]

Εμείς δεν γνωρίζουμε με ποιο τρόπο ήταν οργανωμένο το υλικό στις αρχικές πηγές, αλλά ασφαλώς η ανάγνωση των ευαγγελίων δίνει την εντύπωση ότι οι συμπιλητές τους θα πρέπει να είχαν μπροστά τους –ακόμη και όσον αφορά το δογματικό μέρος– έναν τεράστιο όγκο ασύνδετων μεταξύ τους αποσπασμάτων και Λογίων, τα οποία διέταξαν με αυθαίρετο τρόπο και όχι δίχως επαναλήψεις· σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις αφέθηκαν να οδηγηθούν από επιφανειακές αναλογίες, χωρίζοντας ό,τι ήταν ενωμένο και συνδέοντας ανομοιογενή στοιχεία, δείχνοντας έτσι ότι δεν κατανοούσαν πάντα και πλήρως τα κείμενα που οι ίδιοι επεξεργάζονταν εκ νέου. Για παράδειγμα, η παρομοίωση του αλατιού απαντά στα τρία συνοπτικά ευαγγέλια (Μκ θ΄, 50-51· Μτ Ε΄, 13· Λκ ΙΔ΄, 34-35) με τρεις διαφορετικές σημασίες. Αυτή η ατέλεια που παρουσιάζει η σύνθεση συνιστά το δεύτερο εμπόδιο που καθιστά για τον αναγνώστη δύσβατη και επίπονη την κατανόηση των ευαγγελίων.

- Τη συγκεκριμένη διττή δυσκολία επιχείρησε να θεραπεύσει, στα όρια του εφικτού, η ανά χείρας επανεπεξεργασία των κειμένων, η οποία, αφήνοντας κατά μέρος το μυθικό και δογματικό στοιχείο, επιδιώκει να οργανώσει το ευαγγελικό υλικό με έναν περισσότερο κατάλληλο και ορθολογικό τρόπο. Διατηρήσαμε εδώ όλα εκείνα τα στοιχεία των

ευαγγελίων που είναι ουσιώδους σημασίας για τη θρησκευτική συνείδησή μας· και εκ των παράλληλων συντάξεων των τριών ευαγγελίων επιλέχθηκε πάντοτε εκείνη που έδινε την εικόνα ότι ακολουθούσε την περισσότερο ανόθευτη παράδοση· μολονότι, για προφανείς λόγους, σπανίως δίδεται επαρκής αιτιολόγηση αυτής της επιλογής. Σε μια πρώτη φάση η παρούσα επανεπεξεργασία θα μπορούσε να αντικαταστήσει την ανάγνωση των ίδιων των ευαγγελίων· οι σημειώσεις που συνδέουν τα κείμενα έχουν ακριβώς ως στόχο να δώσουν μια σαφή και ενιαία εικόνα της ευαγγελικής παράδοσης. Και σε μια δεύτερη φάση θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως εισαγωγή στην απευθείας ανάγνωση των κειμένων· αυτή θα επιτρέψει στον αναγνώστη να τα προσπελάσει με κριτική ματιά και να κάνει κτήμα του, απορρίπτοντας τη σαβούρα και τα κατάλοιπα της μετάδοσης, τα γνήσια τεκμήρια της ιστορίας και της διδασκαλίας του Ιησού.

[1] Το παρόν κείμενο δημοσιεύτηκε αρχικά στο φύλλο 27-28 Ιανουαρίου 2018 της Εφημερίδας των συντακτών.

[2] Πρόκειται για τον Christian Hoburg (1607-1675). Το έργο στο οποίο αναφέρεται ο Μαρτινέτι είναι το Der unbekannte Christus (1661).

[3] Όσον αφορά την Προς Εβραίους επιστολή, καθώς ξεκινά χωρίς μνεία του αποστολέα, δεν υπάρχει ομοφωνία ως προς τον συντάκτη της, εξού και ο υπαινιγμός του Μαρτινέτι. Ο Άγιος Ιούδας δεν πρέπει να συγχέεται με τον Ιούδα τον Ισκαριώτη, τον προδότη, αφού πρόκειται για τον «Ιούδα, δούλο του Ιησού Χριστού και αδερφό του Ιακώβου», όπως συστήνεται στην αρχή της επιστολής.

[4] Ο Μαρτινέτι αναφέρεται κατά πάσα πιθανότητα στους παπύρους της Οξυρρύγχου, μιας αρχαιολογικής θέσης νότια του Καΐρου, όπου από τα τέλη του 19ου αιώνα και για τις επόμενες δεκαετίες

οι ανασκαφές και η έρευνα έφεραν στο φως μεγάλο αριθμό παπυρικών χειρογράφων με Λόγια του Ιησού. Λόγια Ιησού ή Λόγια Κυρίου (ον. λόγιο[ν]) ονομάζονται διάφορα ρητά που αποδίδονται στον Ιησού Χριστό, αλλά δεν περιλαμβάνονται στα κανονικά ευαγγέλια. Για τα Λόγια Ιησού μεταξύ των ερευνητών επικρατεί μεγάλη επιφυλακτικότητα και στη διεθνή επιστημονική ορολογία αποδίδονται με τον ελληνικό όρο «άγραφα». Τέτοια Λόγια περιέχει και το κοπτικό γνωστικό Ευαγγέλιο του θωμά, το οποίο θεωρείται απόκρυφο κατά τον παραδοσιακό κανόνα της Καινής Διαθήκης.

[5] Arthur de Gobineau, Les religions et les philosophies dans l'Asie centrale, Didier et Cie, 1865, σσ. 121 κ.εξ.

[6] Μκ θ΄, 49-50: «Πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται, καὶ πᾶσα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται. Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας ἄναλον γένηται, ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύσετε; Ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς ἅλας καὶ εἰρηνεύετε ἐν ἀλλήλοις».

[7] Ο συντάκτης στο σημείο αυτό παρασύρθηκε από καθαρές ρηματικές συμπτώσεις: Μτ Ι΄, 19: Ὅταν δὲ παραδώσουσιν…· Μτ Ι', 21: Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς…

[8] Μτ ΚΓ'.